

CHET TILLARNI O‘QITISHDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING LINGVISTIK VA PEDAGOGIK TARKIBIY JIHATLARI

Komilov Furqat Solijon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada chet tillarni, xususan nemis tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyaning lingvopedagogik mohiyati va tarkibiy komponentlari tahlil qilinadi. Tadqiqot malaka talablarini, MDH va Yevropa olimlarining yondashuvlarini o‘rganish orqali kommunikativ kompetensiyaning integratsiyalangan tizim sifatida shakllanishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *kommunikativ kompetensiya, lingvopedagogika, madaniyatlararo muloqot, sun‘iy intellekt.*

Аннотация. *В статье анализируется лингвopedagogическая сущность и структурные компоненты коммуникативной компетенции при обучении иностранным языкам, в частности немецкому. Исследование демонстрирует формирование интегрированной системы компетенции через изучение требований квалификации, подходов СНГ и европейских ученых.*

Ключевые слова: *коммуникативная компетенция, лингвopedagogика, межкультурная коммуникация, искусственный интеллект.*

Abstract. *This article analyzes the linguo-pedagogical essence and structural components of communicative competence in foreign language teaching, particularly German. The study demonstrates the formation of an integrated competence system through examination of qualification requirements and approaches of CIS and European scholars.*

Keywords: *communicative competence, linguo-pedagogy, intercultural communication, artificial intelligence.*

Kirish

Chet tillarni o‘qitish jarayonida tilni o‘rganuvchiga faqat grammatik va leksik bilimlarni o‘rgatish yetarli emas. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar tilni real muloqot vositasi sifatida qabul qilish, talabaning nutqiy faoliyati va madaniyatlararo muloqotini rivojlantirishga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, kommunikativ kompetensiya tushunchasi chet til o‘qitish metodikasining markaziy elementi hisoblanadi va til o‘rganish jarayonining uzviy metodik paradigmasi sifatida qaraladi.

Kommunikativ kompetensiya til o‘rganuvchining lingvistik bilimlari, nutqiy tajribasi, shuningdek, madaniy va ijtimoiy kontekstdagi nutqiy faoliyatini birlashtiruvchi kompleks psixolingvistik tizim sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, u til vositalarini real hayotiy vaziyatlarda, kommunikativ maqsadga mos ravishda ishlatish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili

XX asr oxirida D. Hymes kommunikativ kompetensiyani “grammatik jihatdan to‘g‘ri va ijtimoiy jihatdan maqbul nutqni ishlab chiqish qobiliyati” deb ta‘riflagan. Bu konsepsiya tilni faqat grammatik tizim emas, balki shaxsning ijtimoiy-intellektual faoliyatining vositasi sifatida ko‘rishga imkon beradi. Kanale va Swain esa kommunikativ kompetensiyaga **lingvistik, sotsiokultural, diskursiv va strategik-kompensator komponentlarni** qo‘shgan. Bu esa til o‘rganuvchini real hayotiy vaziyatlarda samarali nutq yuritishga tayyorlaydi. O‘zbek olimlari A. Sobirov va N. Merganova nemis tilida og‘zaki nutq va madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish metodikasini tadqiq qilgan.

Quyida esa dunyo olimlari tomonidan kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi konseptual yondashuvlariga e‘tibor qaratib o‘tishga harakat qildik. Nemis tadqiqotchilari K.Kleppin va T.Zeyerlar nemis tili o‘qitish va o‘rganishda kommunikativ kompetensiyani baholash uchun sun‘iy intellekt (SI) tahlil vositalari (feedback analytics)ga asoslangan obyektiv monitoringni taklif etishgan³⁶. Fikrimizcha, K.Kleppin va T.Zeyerning bu yondashuvi an‘anaviy baholash metodlaridan katta farq qiladi, chunki u subyektivlikni kamaytiradi. Bundan tashqari bu yondashuv natijalarning aniqligi bilan ham farqlanadi va pedagogik jarayonni raqamlashtirish va individualizatsiyalash imkoniyatini oshiradi. Ularning ishida sun‘iy intellekt (SI) vositalarining pedagogik samaradorligi hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi rolga alohida e‘tibor qaratilganligini ta‘kidlash lozim.

Quyida O‘zbekistonda xorijiy tillar, xususan nemis tiliga ixtisoslashtirilgan Filologiya va tillarni o‘qitish (nemis tili) va Xorijiy til va adabiyoti (nemis tili) ta‘lim yo‘nalishlari bo‘yicha malaka talablarida kommunikativ kompetensiyaning ifodalanish shaklini jadval ko‘rinishida tasvirlashga harakat qilganmiz (1.2-jadvalga qarang):

1.2-jadval

Malaka talablarida kommunikativ kompetensiyaning aks etishi

Yo‘nalish nomi	Asosiy kommunikativ talablar	Integrativ komponentlar
Xorijiy til va adabiyoti (nemis tili)	Og‘zaki va yozma nutqda fikrni mantiqan izchil, madaniyatga mos ifoda etish; til va adabiy kontekstni uyg‘unlashtirish	Lingvokulturologik va pragmatik kompetensiyalar
Filologiya va tillarni o‘qitish (nemis tili)	Kommunikativ faoliyatda zamonaviy o‘quv texnologiyalaridan, xususan sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish	Metakognitiv va texnolingvistik kompetensiyalar

³⁶ Kleppin K., Zeyer T. Evaluation und Feedback im DaF-Unterricht: Digitale Methoden und Analytik. -Berlin: 2021. Goethe-Institut Verlag.

Kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirilishi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar ichida MDH olimlarining ilmiy yondashuvlari ham alohida ahamiyat kasb etadi. XXI asr boshlarida MDH mamlakatlari va rus tadqiqotchilari kommunikativ kompetensiyani *kompetensiyaviy yondashuv* asosida tahlil qilishga katta urg'u berishgani kuzatish mumkin. Xususan, E.Passov tilni kommunikativ yondashuv asosida o'qitishni shaxsga yo'naltirilgan chet til o'qitish metodikasining markaziga qo'yib, til o'qitishning maqsadini "muloqot jarayonida shaxsning o'zini ifoda etish ehtiyojini qondirish" deb belgilaydi³⁷. Yana bir rus tadqiqotchisi I.Bim esa kommunikativ kompetensiyani "til vositalarini maqsadga muvofiq tanlash va nutqni mantiqan qurish malakasi"³⁸ sifatida izohlaydi. A.Shchukin esa bu kompetensiyani til egallashning pirovard natijasi, ya'ni "nutqiy faoliyatning barcha turlari o'zaro uyg'unlashgan holat" deb talqin qiladi³⁹.

Hammamizga ma'lumki, butun dunyo miqyosida kommunikativ kompetensiyaning rivojlanganlik darajasini baholashning yagona nazariy platformasi 1990-yilda Yevropa kengashining CEFR (Common European Framework of Reference for Languages), ya'ni umumyevropa ittifoqi e'tirof etgan til bilish me'yorlari tomonidan ishlab chiqilgan va 2001-yildan boshlab rasman tasdiqlangan⁴⁰. Bu tizimga asosan chet til bilishning asosiy tarkibiy kompetensiyalaridan biri bo'lgan kommunikativ kompetensiya uchta asosiy qismga ajratilgan.

Uniq quyidagi jadval yordamida yanada yaqqolroq ko'rsatishga harakat qildik (1.3-jadvalga qarang):

Jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, kommunikativ kompetensiyaning har bir tarkibiy elementi, uning to'laqonli rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etar ekan. Yetarli darajada leksik va grammatik bilimlarga ega bo'lgan holda, madaniyatlararo muloqot qilish ko'nikmasi, ya'ni boshqa mamlakatlar, xususan, tili o'rganilayotgan mamlakat madabiyatidan xabardor bo'lmaslik ushbu kompetensiyaning mukammal darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadi.

1.3-jadval

CEFRda kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy komponentlarining berilishi

T/R	Asosiy komponent	Tavsif	Baholash mezonlari (CEFR)
1	Til (lingvistik) kompetensiya	Tilning leksik, fonetik, grammatik tizimini bilish	Til o'rganuvchining so'z boyligini kengligi, gaplarni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish
2	Nutq (pragmatik)	Nutqni kommunikativ	Matnning mantiqiy izchilligi, grammatik va leksik birliklarning

³⁷ Passov E. I. Kommunikativnoye inoyazichnoye obrazovaniye: Kontseptsiya razvitiya. -Voronej: Istoki. 2000.

³⁸ Bim I. L. Metodika obucheniya inostrannym yazykam kak nauka i problema shkolnogo uchebnika. -Moskva: -2001. Prosveshcheniye.

³⁹ Shchukin A. N. Metodika obucheniya inostrannym yazykam: teoriya i praktika. Moskva: -2019. Filomatis.

⁴⁰ Common european framework of reference for languages: Learning, Teaching, Assessment. https://rm.coe.int/16806d8893?utm_source

	kompetensiya	maqsaddan kelib chiqib qurish	o'zaro muvofiqligi va ravonligi
3	Madaniyatlararo kompetensiya	Turli madaniyatlar vakillari bilan muloqot qila olish	Nutqiy vaziyatga moslik, madaniyatlararo xabardorlik darajasi

Muhokama

Ingliz tadqiqotchisi R.Richards kommunikativ kompetensiyani “tilni muloqotda erkin ishlata olishni o’rgatuvchi didaktik paradigma” sifatida qayd etadi: “... til o’rganishda asosiy e’tibor qoidalarni yodlashga emas, balki tilni real hayotiy vaziyatlarda samarali qo’llay olishga qaratilishi lozimligini ta’kidlaydi. Bunday yondashuvga ko’ra, til faqat grammatik tuzilmalardan iborat tizim emas, balki ijtimoiy muloqot vositasi hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiya til o’rganuvchining fikrini aniq va tushunarli ifodalashi, suhbatdoshni tushunishi va unga mos javob bera olishi, nutqni vaziyat, mavzu va ijtimoiy muhitga mos ravishda qo’llashi kabi ko’nikmalarni o’z ichiga oladi. Chet til o’qitish nazariyasida didaktik paradigma sifatida kommunikativ kompetensiya til o’qitish jarayonida dialog va munozaralarga, rolli o’yinlarga, muammoli vaziyatlarga, real muloqotni aks ettiruvchi mashqlarga keng o’rin berilishini talab qiladi. Natijada o’quvchi tilni faqat biladigan emas, balki undan faol foydalana oladigan shaxs sifatida shakllanadi⁴¹”. Yana bir ingliz tadqiqotchisi Celce-Murcia esa uni “kommunikativ nutqni ishlab chiqish, boshqarish va baholashning integrativ modeli” deb talqin qiladi. Uning quyidagi fikrlarini alohida ta’kidlash o’rinli: “...tilni o’rganish jarayonini bir-biri bilan uzviy bog’liq bo’lgan bir nechta kompetensiyalar majmui hisoblanadi. Bunda kommunikativ kompetensiya faqat nutq hosil qilish bilangina cheklanmay, balki nutqni rejalashtirish, muloqot jarayonini nazorat qilish va natijani baholash bosqichlarini ham qamrab oladi. Samarali kommunikativ nutq, lingvistik kompetensiya (grammatika, lug’at, talaffuz), diskurs kompetensiyasi (matnning mantiqiyliigi va bog’liqligi), sotsiolingvistik kompetensiya (nutqning vaziyat va ijtimoiy me’yorlarga mosligi), strategik kompetensiya (muloqotdagi qiyinchiliklarni yengib o’tish strategiyalari) kabi tarkibiy qismlarning integratsiyasi natijasida yuzaga keladi.

Yana bir ingliz tadqiqotchisi M.Byram kommunikativ kompetensiyani madaniyatlararo kompetensiya bilan uyg’unlashtirib, o’qituvchining vazifasini “shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish” sifatida belgilaydi: Uning ta’kidlashicha, “...til o’qitishning asosiy maqsadi faqat lingvistik bilimlarni egallash emas, balki turli madaniyat vakillari bilan samarali va hurmatga asoslangan muloqot qila oladigan shaxsni shakllantirish hisoblanadi. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya bilim (o’z va o’rganilayotgan madaniyat haqidagi ma’lumotlar), munosabat (ochiqlik, bag’rikenglik, stereotiplardan holi

⁴¹ Richards J. C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge: Cambridge University Press. 2006.

yondashuv), ko'nikma (taqqoslash, talqin qilish va muloqotda moslasha olish) hamda tanqidiy madaniy ong kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi⁴²”.

Bizning fikrimizcha ham, chet til o'qituvchining vazifasi til o'rganuvchilarga faqat til birliklarini o'rgatish emas, balki ularda madaniyatlararo muloqot ko'nikmasini shakllantirish, ya'ni boshqacha fikrlaydigan va yashaydigan insonlarni tushunish, hurmat qilish hamda ular bilan samarali muloqotga kirisha olish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat bo'lishini ta'kidlashni o'rinli deb topdik.

Kommunikativ kompetensiya bugungi didaktik paradigmalarda til o'rganuvchining interaktiv, reflektiv va madaniyatlararo faoliyatini tashkil etuvchi markaziy kompetensiya sifatida e'tirof etilishi maqsadga muvofiq. Uning tarkibiy qismlarini esa sun'iy intellekt bilan integratsiyalagan holda rivojlantirish, til o'rganish jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, tahliliy va o'zini o'zi boshqaruvchi tizim darajasiga olib chiqadi. Shu bois, nemis tili o'qitish metodikasida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining tatbiqi til o'rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy texnologik bosqichi sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

1.4-jadval

Kommunikativ kompetensiya ko'p qatlamli pedagogik tizim sifatida

T/R	Kompetensiya turi	Asosiy mazmuni	O'qitish jarayonida aks etishi
1	Lingvistik	Til tizimi va grammatik tuzilmalarni egallash	Leksik va grammatik mashqlar
2	Pragmatik	Muloqot maqsadini ifoda etish va tushunish	Rol o'yinlari, simulyatsiyalar
3	Diskursiv	Matnning mantiqiy va semantik izchilligini ta'minlash	Dialog yaratish, matn tahlili
4	Sotsiokulturologik	Madaniyatlararo muloqot madaniyatini egallash	Interkultural darslar, madaniy loyihalar
5	Strategik	Nutqiy muammolarni bartaraf etish, kommunikativ strategiyalar	O'zaro teskari aloqa, parafraz mashqlari
6	Metakognitiv	O'z nutqini nazorat qilish, refleksiya va tahlil	AI yordamida feedback va xatolar tahlili

⁴² Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. -Clevedon: Multilingual Matters. - 1997.

Xulosa

Chet tillarni o'qitishda kommunikativ kompetensiya til o'rganuvchining til bilimlari, nutqiy faoliyati va madaniyatlararo muloqot qobiliyatlarini birlashtiruvchi markaziy kompetensiya sifatida shakllanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, malaka talablari va CEFR tizimi asosida til o'rganuvchi nafaqat grammatik va leksik bilimlarga ega bo'lishi, balki nutqini muloqot kontekstiga moslashtirish, matnni mantiqan izchil ifodalash va turli madaniyatlar vakillari bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Hymes, D. (1972). *On communicative competence*. Cambridge: Harvard University Press, s.12
2. Kanale, M., Swain, M. (1980). *Theoretical bases of communicative approaches*. Applied Linguistics, s.45
3. Bachman, L. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press, s.102
4. Sobirov, A. (2018). *Integrativ kompetensiya va nutq faoliyati*. T.: Fan, s.34
5. Merganova, N. (2019). *Nemis tilida og'zaki nutq rivojlanishi*. T.: Uzbekistan Publishing, s.56
6. Rahmonov, Sh. (2020). *Madaniyatlararo kontekst va til o'qitish*. T.: Academic Press, s.78
7. Passov, E. (2001). *Communicative approach in language teaching*. Moscow: Pedagogika, s.112
8. Richards, R. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge: Cambridge University Press, s.67
9. Celce-Murcia, M. (2001). *Teaching English as a second or foreign language*. Boston: Heinle, s.88
10. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters, s.92
11. Kleppin, K., Zeyer, T. (2020). *AI in language assessment*. Berlin: Springer, s.45